

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, *Sekreter*

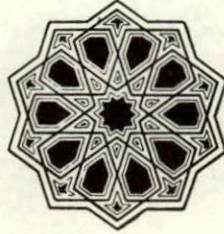
Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

DERGİMİZİN BU SAYISI,
ÖLÜMÜNÜN 400. YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN
AZİZ HÂTIRASINA SUNULMUŞTUR

Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine giderken Erdel beyi'ni kabulü, Bak. Feridûn Ahmed, *Nüzhetu'l-Ahbar der Sefer-i Sigetvar*, v. 16 b, TSMK, Hazine 1339.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, <i>Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâmesi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, <i>L'amour Divine et La Danse Mystique</i>	13
Prof. M. Tayyib OKIÇ, <i>Hadiste Tercümân</i>	27
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Tasavvuf ve Kur'an</i>	53
Doç. Dr. İbrâhim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Türk Filozofu Fârâbi'nin Din Felsefesi</i>	67
Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK, <i>İslâmda Mûsiki Üzerine</i>	83
Doç. Dr. Hikmet TANYU, <i>Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları</i>	95
Dr. Talât KOÇYIĞIT, <i>Ahâd Haberlerin Değeri</i>	125
Osman KESKİOĞLU, <i>İslâmın Bugününe Bir Bakış</i>	143
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Mehmed Nazmi Paşa</i>	155
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâm Felsefesinin Doğuşuna Dair</i>	175
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Dayıların Ortaya Çıkışı</i> ..	189
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>ظهور الاديات بالقطر التونسي</i>	203
Osman KESKİOĞLU, <i>Ahmet Cevdet Paşa</i>	221
Süleyman ATEŞ, <i>Zikir</i>	235
Dr. S. al-MUNACCİD, Çev.: Dr. M. HATİBOĞLU, <i>Arabça Yazmaların Neşir Kaideleri</i>	245
Prof. H. BODENSTEIN, Çev.: B. MAKSUDOĞLU, <i>Yarının Öğretmeni Neleri Bilmelidir?</i>	263

Nekroloji :

Fevziye Abdullah TANSEL, *Memleketimizin Acı Kaybı : Fuad Köprülü* 267

Kitap Tanıtma ve Tenkidleri :

Prof. M. Tayyib OKIÇ, *Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslamî Neşriyatı* 283

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, *God and Man in the Koran* 293

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Warakat ‘ani’l-Hadaret’l-‘Arabıyya* 295

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Histoire de l’Ecole Malikite* 301

Prof. Dr. Tayyib OKIÇ, *Hedâik Fecrinâ* 307

Doç. Dr. Cahit ZUHAL, *Yabancı ve Kur’an* 313

Doç. Dr. İbrahim Ağabı TURKÜL, *Türk Felsefesi* 317

Doç. Dr. Bahadır BÖK, *İstanbul Mescidi’l-Kübra* 323

Doç. Dr. Hikmet TANYU, *Yahudiğin Kültürel Katkıları ve Akademi* 329

Doç. Dr. Talat KOCYİĞİT, *Abdül-Habib’in Hâfız* 337

Osman KESKİNGİL, *İslamın Bugüne BİR İhtisâs* 343

Fevziye Abdullah TANSEL, *Mahmed Kazım Paşa* 353

Dr. Hasan ATAY, *İslâm Felsefesinin Bugüne BİR İhtisâs* 357

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *Türkçe Dilinin Üstün Özellikleri* 369

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *‘İhtisâs’ın İhtisâsı* 373

Osman KESKİNGİL, *‘İhtisâs’ın İhtisâsı* 381

Osman KESKİNGİL, *‘İhtisâs’ın İhtisâsı* 387

Dr. S. al-MIZAN, *‘İhtisâs’ın İhtisâsı* 393

Dr. S. al-MIZAN, *‘İhtisâs’ın İhtisâsı* 397

Prof. H. RUDENSTEIN, *‘İhtisâs’ın İhtisâsı* 403

ÂHÂD HABERLERİN DEĞERİ

Dr. TALAT KOÇYİĞİT

Haberin Tarifi

Hadîsçiler arasında *haber*, Hz. Peygamberin söz ve fiillerinden ibaret olan *hadîsin* müradifi olarak kullanılmıştır.¹ Bununla beraber, *haber*in *hadîse* nisbetle daha geniş bir manâsı vardır ve Hz. Peygamberin *hadîslerine* itlâk olunduğu gibi, sahabe ve tâbî'undan gelen rivayetleri de içine alır. Bu bakımdan, *haberle hadîs* arasında umûm-husûs farkı vardır: Her *hadîse haber* denir; fakat her *haber, hadîs* değildir². Bu manâda tarih ve benzeri ilimlerle meşgul olanlara *ahbârî* denildiği halde, yalnız, Hz. Peygamberden gelen haberlerle uğraşanlar *muhaddis* ismini almışlardır.³ Ancak râviler, Hz. Peygambere *merfû*⁴ olan hadisleri rivayetle iktifa etmiyerek, sahabe ve tâbî'undan *mevkûf*⁵ veya *maktû*⁶ olarak gelen haberleri de rivayet ettikleri ve *rivayet*, haber vermek manâsında *ihbarın* müradifi olduğu için, hadîs imamları, *hadîs* ve *haber* kelimelerini, aynı şekilde, müradif manâlarda kullanmakta bir mahzur görmemişlerdir. Buna göre, *haber* denildiği zaman, çok defa Hz. Peygamberin *hadîsi* anlaşılmıştır.

Kur'ân ve Haber

Kur'ân, İslâm Dininin ilk ve en mühim kaynağı olup, Hz. Peygambere vahiy yolu ile gönderilmiş Allah kelâmı Kitaptır. Müslümanlar,

1 Bkz. İbn Hacer, *Nuhbetu'l-fiker*, s.6.

2 Bkz. Es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s.6.

3 Bkz. İbn Hacer, *Nuhbetu'l-fiker*, s.7; Es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s.6.

4 Hz. Peygambere izafe edilen haberlere *merfû* denilmiştir. haberler, ister sahâbî veya tâbî'î, ister daha sonraki nesillerden bir kimse tarafından ona izafe edilmiş olsun; ister isnadı muttasıl, ister munkatî olsun, merfû olmaktan çıkmaz. Daha geniş malumat için Bkz. Es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s.109.

Sahabeden muttasıl veya munkatî senedlerle rivayet olunan haberlere *mevkûf* denilmiştir. Yani rivayet olunan söz veya fiil, sahâbenin şahsî söz veya fiilidir. Bkz. Es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 109.

6 Tâbî'undan rivayet olunan şahsî söz ve fiilleridir. Bkz. Aynı eser.

ibadet ettikleri Rab'larını *Hâlik, Râzik, Kâdir, Alîm, Semî', Basîr...* gibi çeşitli sıfatları ve *esmâ'i husnâ*siyle; meleklerini, kitaplarını ve bu kitapların gönderildiği peygamberlerini, âhret gününü, haşri, hesabı, cennet ve cehennem, cennet hayatının nimetlerini, cehennem hayatının azabını; namaz, oruc, hacc ve zekât gibi ibadet hükümlerini; evlenme, boşanma ve mîras meselelerini, insanlar arasındaki münâsebetleri, birbirlerine karşı yüklenmiş oldukları çeşitli görevleri... kısacası bir insanın dünya ve âhret hayatını belirli ölçüler altında tanzim eden emir ve nehiyleri mücmel ve gayri mufassal olarak Kurân'dan öğrenmişlerdir.

Hazreti Peygamber, kendisine gönderilen Kur'ân âyetlerini insanlara tebliğ etmekle görevlendirilmiştir. Bu hususta Kur'ân'da şu âyet gelmiştir: *يا ايها الرسول بلغ ما انزل اليك من ربك وان لم تفعل فما بلغت رسالته* "Rabbından sana inzal olunan şeyleri tebliğ et; eğer bunu yapmazsan (Rabbının) risaletini tebliğ etmemiş olursun".⁷ Kendisine gönderilen âyetleri tebliğ etmekle görevlendirilen Hz. Peygamber, Kur'ân'da şu ifade ile tavsif olunmuştur: *وما ينطق عن الهوى ان هو الا وحى يوحى* "(Rasûl), havadan konuşmaz; (onun sözleri), kendisine vahyolunan vahiyden başka bir şey değildir".⁸ Müfessirler, bu âyete dayanarak, Hz. Peygambere gelen vahyi iki kısma ayırmışlar, mûciz olan birincisine *vahyi metluv* demişlerdir ki bu, Kur'ân'dır; mûciz olmıyan diğer vahiy ise *gayri metluv* olup, Hz. Peygamberden *din* ile ilgili olarak sâdır olan sözlerdir; yani onun hadisleridir.⁹

Allah Ta'âlâ, insanlara, Kur'ân'a itaat etmeyi emrettiği gibi, Hz. Peygamberin hadîslerine de itaatı aynı şekilde emretmiştir. Bu hususta Kur'ân'da şu âyet varid olmuştur: *يا ايها الذين آمنوا اطيعوا الله واطيعوا الرسول* "Ey îman edenler, Allah'a ve Rasûl'e itaat edin".¹⁰ Bir başka yerde *من يطع الرسول فقد اطاع الله* "her kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur"¹¹ denilmek suretiyle, Rasûl'e itaat etmenin derecesini, Allah'a itaat derecesine yükseltmiştir. Şüphe yoktur ki bu âyetlerde belirtilen Allah'a itaat, O'nun, Kur'ân ile gelen emir ve nehiyelerine itaat mânâsına olduğu gibi, Rasûl'e itaat da, onun ha-

7 Mâ'ide sûresi, ay. 67.

8 Necm sûresi, ay. 3.

9 Bkz. Es-Suyûtî, *El-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I. 45; İbn Hazm, *El-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, I. 97.

10 Nisâ sûresi, ây. 59.

11 Aym sûre, ây. 80.

disleri vasıtasıyla gelen emir ve nehiyelerine itaattir. Keza, her hangi bir anlaşmazlık halinde, müşkilin halli bakımından başvurulması gereken iki asıldan biri, yine Hz. Peygamberin haberleridir. Bu hususta da şu âyet nâzil olmuştur: *فان تنازعتم في شئ فردوه الى الله والرسول ان كنتم تؤمنون بالله واليوم الآخر* “Her hangi bir şeyde nizaâ düşerseniz onu Allah’a ve Rasûl’e reddedin (yani Allah’a ve Rasûl’e başvurun); eğer Allah’a ve âhîret gününe inanıyorsanız”.¹² Şüphesiz, âyette Allah’a ve Rasûl’e başvurmak hususunda gelen emrin muhatabı, yalnız Hz. Peygamber devrinde yaşayan ve onunla karşılaşmak ihtimali olan insan değildir; fakat, âyetin nâzil olduğu andan, insanların itaat etmekle mükellef oldukları Kur’ân hükümlerinin bâkî kalacağı dünya hayatının son gününe kadar gelmiş ve geçecek bütün insanları da şâmilidir. Bu bakımdan, hiç kimse: “âyette, ihtilâf ettiğiniz meselelerde Allah’a ve Rasûl’e başvurun, deniliyor; halbuki Allah’a nasıl başvurulur? Keza, Peygamber vefat edeli bu kadar sene oldu; ona nasıl başvurulur?” diyemez. Çünkü, Allah’a ve Rasûl’e başvurmak, Allah kelâmı olan Kur’ân ile Resûl kelâmı olan hadîslere başvurmaktır; yani, Kur’ân ve Hadîs’i, ihtilâf konusu olan meselede hakem ittihaz etmektir.¹³

Yukarıda, Hz. Peygamberin, insanlara getirdiği çeşitli dinî meselelerdeki hükümlerin, emir ve nehiyelerin, bir vahiy eseri olduğuna ve bu vahyin, Kur’ân ve Hadîse delâlet etmek üzere *metluv* ve *gayri metluv* olarak iki kısma ayrıldığına işaret etmiştik. Her iki vahiy şeklinin de Allah’tan geldiği gözününde bulundurulursa, bir Kur’ân hükmü ile, Hz. Peygamberden nakledilen sahîh bir haberin getirdiği hüküm arasında itaat bakımından hiç bir fark olmamak gerekir. Netekim, daha önce zikretmiş olduğumuz “Allah’a ve Rasûl’e itaat ediniz”, “her kim Rasûl’e itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur” mealindeki âyetler de bu hususu açık bir surette ortaya koymuşlardır. Şimdi, bu esasa dayanarak diyebiliriz ki: Dinî meselelerde, meselâ “tevhîd” de, Allah’ın sıfatlarında, kaza ve kader meselesinde, Allah’ın kıyamet günü mü’minler tarafından gözle görülüp görülmiyeceği meselesinde, Hz. Peygamberin şefaatinde ve diğer ibadet ve muamelât ile ilgili meselelerde, ortaya çıkacak her hangi bir ihtilâf anında başvurulacak ilk merci, Kur’ân ile Hz. Peygamberden nakledilen sahîh haberlerdir.

12 Aynı sûre, ây. 58.

13 Bkz. İbn Hazm, *El-Ihkâm fi usûli’l-ahkâm*, I. 98.

Haberlerin Kısımları

Hadisin müradifi olarak kullandığımız *haber*in, hadisçilere ve sair usûl uleması arasındaki taksimini zikretmeden önce, bu taksimle sağlanmak istenen faydaya, bir kaç noktadan işaret etmek yerinde olur.

Malumdur ki, eşyanın bilinmesi akıl yolu ile olduğu kadar, his veya duyu organları vasıtasıyla de olur. Dördün yarısının iki ettiğini akıl yardımı ile buluruz; keza, ihdas edilmiş (muhtes), yahut yaratılmış (mahlûk) olan bir şey düşündüğümüz zaman, onu ihdas eden (muhtis) veya yaratan (hâlik) bir kuvvetin bulunduğunu yine akıl yardımı ile anlarız. Fakat her hangi bir kimsenin söylediği bir sözü veya yaptığı bir işi, duyu organları vasıtasıyla öğreniriz. Söylenen bir söz, işitme organı ile, yapılan bir iş de görme organı ile bilinir. Bir şeyi duyu organı vasıtasıyla öğrenen kimse, onu, bilmeyen kimseye, yine duyu organı ile olaya bizzat şahit olan kimsenin haberiyle öğretir. Bir şeyi haber veren kimselerin hepsinin de sözlerine güvenilir kimseler olması bahis konusu olamayacağına göre, verilen haber, iki ihtimalden hâli değildir; yani ya doğrudur; ya da yalandır. Bu durumda haberin, sözüne güvenilir kimseler arasından alınması gerekir. Sözüne güvenilir kimseler ise ya *yakîn* tarikiyle bilinir; yahutta *zan* tarikiyle; ancak ikinci şıkta, haberin doğruluğuna delâlet eden emarelerin, aksine delâlet eden emarelerden daha kuvvetli olması lâzımdır.¹⁴ İşte bu esasa istinaden, usûlcüler, haberleri iki kısma ayırmışlar ve birincisine *mutevatir*, ikincisine de *âhâd* demişlerdir. Biz, bu yazımızda *mutevatir* haberlere kısaca temas ederek âhâd haberlere geçecek ve bunların *Din*deki yerini, değerini ve bazı kelâm mezheplerinin bu çeşit haberler üzerindeki görüşlerini belirtmeğe çalışacağız.

Mutevatir Haberler

Mutevatir, aralarında bir fetret bulunmak suretiyle bir biri arkasından gelmek, birbirini takip etmek manâsında tevatürden ismi fâildir. Bir haberin tevatür ettiği söylendiği zaman, onu haber veren kimselerin, birbiri arkasından geldikleri anlaşılır; ancak, buradaki "birbiri arkasından gelmek" tabiri, *muvasala* manâsında olmayıp, haberciler arasında gayri muntazam olarak bulunan bir fetrete delâlet eder.¹⁵

14 El-Cezâ'iri, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, s. 33.

15 Aynı eser, s. 34.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, mütevatir olarak gelen bir haberin his (duyu) ile bilinmiş olması ve habercilerin onu yakinen bilmiş olmaları gerekir. Buna göre haberi veren şahısların her biri, "gördüm" veya "işittim" diyerek onu nakleder. His yolu ile değil de akıl yolu ile bilinen haberler, mütevatirin tarifine girmezler; zira, bir delile dayanarak âlemin hudûsunu haber veren bir kimseye karşılık, bir başka kimse, kendi delili ile onun kıdemini iddia edebilir ki bununla öbürünün haberini yalanlamış olur.¹⁶

Bir haberin mütevatir derecesine ulaşabilmesi için, onu nakleden habercilerin sayısı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Fakat, mütevatirin, hadîsçiler arasındaki meşhur tarifine dikkat edilecek olursa, belirli bir adedin bahis konusu olmadığı anlaşılır. Bu tarife göre mütevatir, başta sahabe olmak üzere, bütün nesiller boyunca, yalan üzerinde birleşmeleri ihtimali olmayan sayısı belirsiz bir kalabalığın rivayetidir.¹⁷ Bu kalabalığın sayısı hakkında ileri sürülen rakamlar arasında ise, belirli bir ittifak yoktur. Bazılarına göre, tavatürün sübûtu için, bir haberin en aşağı Bedir harbine iştirak eden sahabîlerin sayısı kadar bir kalabalık tarafından rivayet edilmiş olması gerekir; bu sayı 310 dur. Diğer bazı görüşlerde de, Bedir harbi gibi, bazı tarihî olaylarla ilgili olarak 70,50, 40, 20, 12,5,4,3,2 rakamları ileri sürülmüştür.¹⁸ Fakat haberin mütevatir olması ile Bedir harbi veya diğer olaylar arasında ne gibi bir ilgi olduğunu kestirmek gerçekten güçtür.

Burada, mütevatir haberlerin doğruyu ve gerçeği aksettirdiği görüşü üzerinde bütün İslâm ulemâsının birleştiğine işaret ederek,¹⁹ asıl konumuz olan âhâd haberlere geçeceğiz.

Ahâd Haberler

Vâhid veya *âhâd*, lugatta, sayıların ilki olan *bir* manâsında kullanıldığına ve *âhâdın*, *vâhidin* cemi şekli olduğuna göre, *haberi vâhid (âhâd)*e

¹⁶ Aynı yer.

¹⁷ Bkz. İbn Hacer, *Nuĥbatu'l-fiker*, s. 7; Es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 371.

¹⁸ Bkz. İbn Hazm, *El-Ihkâm fî usûli'l-ahkâm*, I, 104-5.

¹⁹ El-Baĥdâdî, meşhur mutezile imamlarından En-Nazzâm'ın, tevatür derecesini bulan haberlerde de râvilerin yalan üzerinde ittifak edebilecekleri görüşüne dayanarak, bu haberlerin bir huccet olarak kullanılmıyacağını, iddia ettiğini açıklar. Bkz. *El-Fark beyne'l-firak*, s.87. En-Nazzâm'ın bu görüşü, ileride üzerinde ayrıca duracağımız mutezilenin hadisleri inkâr metodu-na tamamen uygundur.

bir (birler) in haberi demek doğru olur. Bir başka ifade ile, "bir kişinin diğer bir kişiden rivayet ettiği haber" de diyebiliriz. Ancak bu tarif, *vâhûdîn* lugat manâsına uygun olmakla beraber hadîsçiler arasında kullanılan ve meşhur olan tariften farklıdır. Çünkü haberi *vâhûdîn* ıstılâh manâsında râvî sayısı şart koşulmamıştır. Haber bir kişi tarafından rivayet edilebileceği gibi, iki, üç ve daha fazla kimseler tarafından da rivayet edilebilir; şu var ki ne kadar çok kimse tarafından rivayet edilirse edilsin, tevatür derecesine ulaşmadıkça, o haber, yine âhâd haberlerden addedilir.²⁰ Ancak âhâd olan bir haberin, rivayet yollarının çoğalması halinde ona, hadîsçilerle sair usûl uleması arasında *meşhûr*²¹ adı verilmiştir ki bu takdirde haber, yine de âhâd olmaktan çıkmaz. O halde, burada karşımıza yeni bir taksim çıkmış oluyor. Bu taksime göre, âhâd haberler ya *meşhûr*dur; yahutta *meşhûr* değildir. Birincisi üç ve daha fazla kimseler tarafından rivayet edilen haberlerdir; ancak, üçten sonraki fazlalık ne kadar çok olursa olsun, haberi tevatür derecesine yükseltmez.²²

Âhâdın *meşhûr* olmıyan diğer kısmına gelince, bu guruba giren haberler, hadîsçiler arasında *azîz* ve *garîb* olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmişlerdir. Aynı ayrı üç veya daha fazla isnadla rivayet edilen bir haber, tabakalardan birinde isnadın ikiye düşmesi halinde *azîz*, bire düşmesi halinde de *garîb* ismini almıştır.²³

Hadîs ulemasının, Hz. Peygamberden rivayet edilen hadîsleri, *sahîh*, *hasen* ve *zayıf* olmak üzere üçe ayırmaları ise, âhâd haberlerin başka yönden bir taksimidir. Şüphe yoktur ki mütevatir haberler de *sahîh* haberlerdendir; fakat bu çeşit haberler, tevatür sebebiyle her hangi bir sened iradından müstağnî oldukları için, hadîsçiler, bunları araştırma

20 Bkz. Abdu'l-Azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrar*, II. 379; El-Cezâ'îrî, *Tevcihu'n-nazar*, s.33.

21 Bkz. Es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 368; El-Cezâ'îrî, *Tevcih*, s. 35. Bazı usûl uleması, haberleri, *mutevatir*, *meşhûr* ve *âhâd* olmak üzere üçe ayırmışlar ve *meşhûru*, haberler arasında müstekil bir kısım olarak tavsif etmişlerdir. Fakat maruf olan taksim öbürüdür.

22 Bkz. El-Cezâ'îrî, *Tevcihu'n-nazar*, s. 35. Bazı ulema, *meşhûra mustefiz* da demişlerdir. Bazılarına göre de her ikisi arasında fark vardır ve ikincisi derece bakımından birinciden daha üstün olup mutevatire daha yakındır. Fakat ne olursa olsun bunu da haberi âhâd içerisinde mütalaa etmek gerekir.

23 Bkz. İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 11-13; Es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 375; El-Cezâ'îrî, *Tevcihu'n-nazar*, s. 36.

konuları içerisine almamışlardır.²⁴ Bu hususu gözününde bulundurarak diyebiliriz ki: Hadis ilmi, sahîh hadîsi sakîminden ayırmağı hedef tuttuğu zaman konusu yalnızca âhâd haberler olmuş ve hadîs uleması, yalnızca bu haberleri ve râvilerini tasnife tabi tutmuşlardır. Binaanaleyh, sahîh hadîs dediğimiz zaman, âhâdın sahîhleri hatıra geldiği gibi, El-Buhârî, Müslim ve *Kutub-i sittenin* diğer dört imamının tolayıp vücuda getirdikleri hadîs eserleri de âhâdın sahîh haberler koleksiyonlarından başka bir şey değildir. Burada, hadîs imamları tarafından, sahîh bir hadîste aranan şartlara da kısaca temas ettikten sonra, haberi âhâdın dindeki değeri hakkında ileri sürülen görüşleri inceleyebiliriz.

Haberi Ahâdtan Sahîhin tarifi

Hadîşçilerin tarifine göre sahîh bir hadîs, *âdil* ve *zâbut* olan râvîlerin, yine kendileri gibi *âdil* ve *zâbut* olan râvîlerden muttasıl isnadla rivayet ettikleri *şâz* ve *illetten* âri hadîstir.²⁵

Tarifte zikredilen *âdil* tabiriyle adalet vasfına sâhip olmıyan, yahut bu yönden hali bilinmiyen râvîlerin hadîsleri, *zâbut* tabiriyle de rivayetlerinde hata yapanların hadîsleri, sahîh dışında bırakılmıştır. Keza sahîhin muttasıl isnadla rivayetinin şart koşulması ile *munkatî'*, *mursel* ve *mu'dal* gibi, isnadında ittisal bulunmıyan haberler; *şâz* tabiriyle, güvenilir bir râvînin maruf olan habere muhalif olarak rivayet ettiği haberler; *illet* tabiri ile de hadîslerin sıhhatini tehlikeye sokabilecek gizli bozuklukları bulunan haberler, aynı şekilde, sahîh dışı bırakılmışlardır.

Başta El-Buhârî ve Muslim olmak üzere En-Nesâ'î, Ebû Dâvûd, Et-Tirmizî ve İbn Mâce gibi hadîs imamları, eserlerini, yukarıda zikretmiş olduğumuz sıhhat şartlarını bünyesinde cemedan haberlerden seçerek vücuda getirmişlerdir. Bu bakımdan, hadîs kitapları arasında bu altı İmamın eseri, *kutub-i sitte* adıyla, sıhhatine en çok güvenilir eserler olarak büyük şöhet kazanmışlardır.

24 Bkz. El-Cezâ'irî, *Tevcihu'n-nazar*, s. 64; Es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 371. Burada Es-Suyûtî, En-Nevevî'den naklen mutevatirin Fıkıh ve usûlünce maruf olduğunu, muhaddisler arasında rivayetinin hemen hemen yok denecek derecede az olması sebebiyle onlar tarafından zikredilmediğini kaydetmiştir.

25 Bkz. El-Cezâ'irî, *Tevcihu'n-nazar*, s. 69; İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 18; Es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 22.

Haberi Âhâdın Değeri

İslâm uleması, -bazı itikadî mezhepler mümessilleri müstesnâ-, sahîh olduğu taayyün etmiş haberi âhâdın, dinde hüccet olarak kullanılması ve onunla amel etmenin gerekli olduğu üzerinde birleşmişlerdir. Bu birleşme, Hz. Peygamberin dinî meselelerde yegâne otorite olmasının tabii bir neticesidir. Daha önce zikrettiğimiz bazı âyetlerden de anlaşıldığı gibi, o, hevesine göre konuşmıyan, fakat konuştuğu zaman yalnız Allah Ta'âlâ'nın vahyettiği şeyi söyleyen bir peygamberdir. Dinî meselelerde söylediği sözlerin alınması ve onlara uyulması, yine Kur'ân'ın getirdiği emirlere dendir. Bu esasa istinad eden müslümanlar, Hz. Peygamberden nakledilen dinle ilgili haberleri almışlar, ve onlarla amel etmenin gerekli olduğuna inanmışlardır.²⁶ Bununla beraber, haberi âhâdın ilm-i yakîn ifade edip etmediği konusu, bazı mezhepler arasında görüş ayrılıklarına yol açmış, hanefilerle şâfi'iler ve mâlikîlerin bir kısmı, bütün mutezile ve havaric, bu haberlerin, doğru olduğu kadar yalan olması ihtimalini de gözününde bulundurarak, ilim ifade etmeyeceklerini ileri sürmüşlerdir. Mutezile ve havaric, daha ileri giderek ve bu hususu da kendileri için bir delil ittihaz ederek haberi vâhidle amel etmenin gerekli olmadığını söylemişlerdir.²⁷ Ahmed İbn Hanbel, Mâlik İbn Enes ve hadîsçilerin ekserisi ise, haberi âhâdın sıhhati sâbit olunca ilmi yakîn ifade ettiği ve dolayısıyla ameli gerektirdiği görüşü üzerinde birleşmişlerdir.²⁸ Maamafih, burada mühim olan, mutezile kelâmcıları müstesnâ, sünnet ehlinin haberi âhâdla amel etmenin gerekliliği üzerindeki ittifaklarıdır. Hz. Peygamberin hayatında ve vefatından sonra, sahabenin takip ettikleri yol da budur. Bu hususta kaynaklar bize pek çok misaller göstermişlerdir. Burada, bu misallerden bazı örnekler vermeği faydalı görüyoruz.

1. Rivayet olunan sahîh bir hadîse göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sözümü işiten, onu iyice belleyen sonra da başkasına nakleden kimsenin yüzünü Allah ağartsın; kadru kıymetini yüceltsin. Olabilir ki "Fıkıh hâmilî" bir kimse fakîh değildir ve olabilir ki "Fıkıh hâmilî" bir kimse, kendisinden daha fakîh olan bir kimseye onu nakleder."²⁹

²⁶ Bkz. İbn Hazm, *El-Ihkâm fi usûlil-ahkâm*, I. 119.

²⁷ İbn Hazm, aynı eser ve Abdu'l-Azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, II. 370.

²⁸ İbn Hazm, aynı eser ve Abdu'l-Azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, II. 371.

²⁹ Bkz. Eş-Şâfi'i, *Er-Risâle*, s. 402. Hadîs, Et-Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ed-Dârimi ve Ahmed İbn Hanbel tarafından nakledilmiştir.

Hazreti Peygamber, hadisinde sözünün dinlenmesini, bellenmesini sonra da başkasına nakledilmesini emretmiştir; ta ki kendisine nakledilen kimse de onu aynı şekilde bir başkasına nakletsin. Hadîste hitap, bir kişi içindir. Bu kimse bazan fakîh olmayabilir ve Hz. Peygamberden işittiği sözü anlamıyabilir. Fakat onu hifzedip fakîh olan bir kimseye naklettiği zaman bu söz, o kimse için dinde bir hüccet olur.³⁰

2. Abdullah İbn Omer'den rivayet edildiğine göre, Kubâ'da müslümanlar sabah namazı kılarlarken bir kimse gelip Hz. Peygambere nâzil olan bir âyetle kiblenin Ka'be'ye çevrilmesinin emredildiğini haber vermiştir. Bu haber üzerine müslümanlar yönlerini Ka'be'ye çevirmişlerdir. O zamana kadar kible Şam ciheti idi ve Kubâ' halkı, ensar arasında Fıkıh ehli olarak tanınmış olup, Allah'ın farz kıldığı bir istikamete yönelmiş bulunuyorlardı. Her hangi bir hüccet olmadıkça bu farzı terkedemezlerdi. O sıralarda Hz. Peygamberle karşılaşmamışlardı. Allah Ta'âlâ'nın, kiblenin tahvili hakkında ona nasıl bir âyet indirdiğini de bilmiyorlardı. Allah'ın Kitab'ı ve Peygamberinin Sunnet'ine dayanarak, fakat âmmenin haberiyle değil, bizzat Hz. Peygamberden işitmek suretiyle belirli bir tarafa yönelmişlerdi. Halbuki şimdi yalnız bir kişinin, fakat sözüne güvendikleri bir kişinin haberiyle, daha önce üzerlerine farz kılınan yönden, Hz. Peygamberin değiştirdiği bildirilen tarafa yöneliyorlar, eskisini terk ediyorlardı ve bunu, sözüne güvenilir kimselerden olduğu zaman, bu gibi kimselerin haberlerinin hüccet olduğunu bilerek yapıyorlardı. Böyle bir hâdise zuhur ettiği zaman, onu Hz. Peygambere de haber veriyorlar ve ne yaptıklarını anlatıyorlardı. Eğer kiblenin tahvili hakkında Hz. Peygamberden gelen haberi vâhidin kabulü, onların nazarında farz olmayıp sadece câiz olan şeylerden olsa idi, sonradan Hz. Peygamber onlara: "sizin bir kibleiniz vardı; benden işitmedikçe, yahut haberi âmmeye, yahutta bir kişiden fazla kimselerin haberleriyle hüccet kâim olmadıkça onu değiştirmemeniz gerekirdi" derdi.³¹ Fakat sahabe arasında sözüne güvenilir bir kimsenin Hz. Peygambere naklettiği haberin kabulü farz olduğu için, onlar, böyle bir haberle, neshe edilmiş olan bir farzı terketmek hususunda tereddüt göstermemişlerdir.

3. Enes İbn Mâlik anlatır: Ebû Talha ve Ebû Ubeyde İbni'l-Cerrah'a hurmadan yapılmış şarap verirdim. Bir gün bir haberci geldi ve

30 Bkz. Eş-Şâfi'i, *Er-Risâle*, s. 402-403.

31 Aynı eser, s. 407-408.

şarabın haram kılındığını haber verdi. Ebû Talha bana dedi ki: Enes, kalk ve bu şarap kabını parçala. Kalktım ve onu bir taşla kırdım.³²

Şarap (hamr), ilk devirlerde haram değildi ve müslümanlar arasında içen bulunuyordu. Enes İbn Mâlik'in sözlerinden anlaşıldığına göre, bir kimse tahrim ayetinin nâzil olduğunu haber verdiği zaman gerek Ebû Ubeyde, gerekse Ebû Talha veya Enes İbn Mâlik'ten hiç biri "biz, şarabın halâl olduğunu biliyoruz; Peygambere soralım, yahut haberi âmmeye gelsin; ona göre amel edelim" dememiş, fakat her üçü de sözüne güvendikleri kimsenin haberini huccet olarak kabul etmişlerdir.

4. Hazreti Peygamber, Kays İbn Âsım, Ez-Zibrikân İbn Bedr ve İbn Nuveyre'den her birini, İslâmiyeti öğretmesi için kendi kabilelerine göndermiştir; çünkü bunların, kendi kabileleri içinde sözüne güvenilir kimseler olduklarını biliyordu.³³

5. Mu'âz İbn Cebel'i Yemen'e göndermiş ve kendisine (yani Mu'âz'a) itaat edenlerin, etmiyenlere karşı savaşmalarını, Yemen halkına, Allah'ın farz kıldığı şeyleri öğretmesini ve vermeleri vâcib olan sadakayı onlardan almasını ona emretmiştir. Hz. Peygamberin Mu'âz'ı seçmesindeki sebep, Yemen halkının onu tanımaları ve sözüne güvenmeleri idi.³⁴

Hazreti Peygamber, sözüne güvenilir bir kişinin haberiyle huccetin kâim olacağını biliyor ve çeşitli beldelere, bilhassa belde halkının tanıdığı kimseleri göndererek İslâm dininin vecibelerini halka öğretilmelerini onlara emrediyordu. Bu âmillerin vazifeli olarak gittikleri yerlerde, ora halkından hiç biri, "sen bir kişisin; bizden almak istediğin sadakanın üzerimize vâcib olduğunu bizzat Peygamberin ağzından işitmedikçe bunu alamazsın" demiyordu.

6. Hazreti Peygamberin vefatından sonra da haberi âhâd, aynı şekilde huccet olarak kullanılmıştır. Ebû Bekr, *ceddenin* mirası hakkında hiç bir hüküm bulamadığı zaman, miras talebinde bulunan yaşlı bir kadını eli boş döndürüyordu ki El-Muğîre İbn Şu'be ve Muhammed İbn Mesleme, Hz. Peygamberden *ceddenin südüs* (1/6) alacağına dair

32 Aynı eser, s. 409.

33 Bkz. Eş-Şâfi'i, *Er-Risâle*, s. 514-416.

34 Bkz. Aynı eser, s. 416.

bir hadis nakletmişler ve Ebû Bekr bu habere dayanarak kadına *südü*s vermiştir.³⁵

7. Omer İbnu'l-Hattâb, mecûsiler hakkında nasıl bir hüküm vermek gerektiğini bilemezken, Abdurrahmân İbn Avf, Hz. Peygamberin “mecûsilere de ehli kitabın hükmünü tatbik edin” hâdisini rivayet etmiş ve Omer İbnu'l-Hattâb, bu habere istinaden ehli kitapdan aldığı cizyenin aynısını mecûsilerden de almıştır.³⁶

8. Yine Omer İbnu'l-Hattâb, sahabe arasında *cenîn*in diyeti hakkında Hz. Peygamberden her hangi bir haber bulunup bulunmadığını araştırırken Hamel İbn Mâlik İbni'n-Nâbiğa çıkmış ve ona şu haberi vermiştir: Bir gün iki karımdan biri, hâmile olan diğerine bir sopa ile vurdu ve karınıdaki *cenîn*in ölü olarak düşmesine sebep oldu. Bu hâdise üzerine Allah'ın Rasûlü, *gurra* ile, yani vuranın öbürüne bir köle veya câriye vermesine hükmetti.³⁷ Omer İbnu'l-Hattâb bu haberi duyunca şöyle demiştir: “Eğer bu haberi işitmemiş olsa idim, nerede ise kendi re'yimle hüküm verecektim”.³⁸

Bu haber gösteriyor ki, her hangi bir mesele hakkında Hz. Peygamberden bir hadis nakledilir ve bu hadisin doğruluğu yakinen bilinirse, bu mesele hakkında o hadis terkedilerek şahsî görüşe göre amel edilemez; hadisin bilinmesinden önce şahsî görüşe göre amel edilse bile bundan dönülür. Aşağıdaki haber bu hususu daha açık bir şekilde izah etmektedir:

9. Sa'îd İbnu'l-Museyyib'in rivayetine göre Omer İbnu'l-Hattâb diyordu ki: “Diyet, akli bâliğ olan kadın içindir. Kadın kocasının diyetinden hiç bir şeye vâris olmaz”. Fakat Ed-Dahhâk İbn Sufyân çıkıp da Hz. Peygamberin, kendisine “Eşyem ed-Dıbbâbî'nin diyetinden karısını vâris kılmasını” yazdığını, haber verince Omer İbnu'l-Hattâb, kendi sözünden rücû etmiştir.³⁹

Er-Risâle'nin şârihi Ahmed Muhammed Şâkir, yukarıda zikrettiğimiz Hamel İbn Mâlik'in *cenîn* hakkındaki haberiyle bu son haberi bahis konusu ederek şu açıklamayı yapmıştır:

35 Bkz. El-Âmidî, *El-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, II. 91.

36 Eş-Şâfi'i, *Er-Risale*, s. 430-431; El-Âmidî, *El-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, II. 91.

37 Bkz. Eş-Şâfi'i, *Er-Risâle*, s. 427; El-Âmidî, *El-Ihkâm*, II. 91

38 Aynı eserler.

39 Bkz. Eş-Şâfi'i, *Er-Risâle*, s. 429.

“Eş-Şâfi’î, *İhtilâfu’l-hadîs* adlı kitabında her iki habere işaretler ki: “Bu haberler, haberi vâhidin, onu haber verenin sıdkına güvenilir olduğu zaman, kabul edilmesi gerektiğine delâlet ederler. Eğer böyle bir haberi her hangi bir hal dolayısıyla reddetmek icab etse idi, her şeyden önce Omer İbnu’l-Hattâb bunu yapar ve meselâ Ed-Dahhâk’e “sen Necid ehlinde birisin” ve Hamel İbn Mâlik’e de “sen Tihame ehlinde birisin; her ikiniz de Hz. Peygamberi görmediniz; yahut onunla sohbetiniz çok az. Ben ve muhacirûn ile ensardan bir çok kimse onunla beraberdik. Ondan naklettığınız bu haberler, nasıl bizim meçhulümüz kaldı da siz öğrendiniz. Her ikiniz de rivayet ettiğiniz haberde tekiniz. Onları sizlerden başka rivayet eden olmamıştır. Yanılmamız ve unutmamız mümkündür” diyebilirdi. Fakat bunları söylememiş ve kadının, kocasının diyetine vâris kılınması ile düşük *cenîn* hakkında kendi görüşünü -ki bu ikincisinde Omer, eğer *cenîn* canlı düşerse diyeti 100 deve, ölü olursa hiç bir şey lâzım gelmez, görüşüne sâhip bulunuyordu- terkederek iki kişinin Hz. Peygamberden rivayet ettiği haberlere tâbi olmuştur. Allah, elçisi diliyle dilediği şeye, mahlûkatın ibadet ve ittibanı zarûrî kılabilir. Hiç kimse, Hz. Peygamberden gelen bir haber için, kendi görüşüne dayanarak “niçin” ve “nasıl suallerini sıralamağa ve sözüne güvendiği kimsenin haberini -bu haber, yalnız bu kimse tarafından rivayet edilmiş olsa bile- reddetmeye mezûn değildir”.⁴⁰

Yukarıdan beri zikretmiş olduğumuz misaller ve Eş-Şâfi’î’nin son iki haberle ilgili mütalâası, haberi âhâdın değerini ve dinde nasıl kat’î bir delil olarak kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadırlar. Bu hususta sahabe arasında hiç bir ihtilâf olmadığı gibi, sahabeden sonraki nesillerde, Kur’ân hükmüne istinad ederek Sunnet’in lüzumuna inanan müslümanlar arasında da her hangi bir görüş ayrılığı zuhur etmemiştir. Esasen bu inanç sebebiyledir ki hadîs imamları, bu çeşit haberlerin sıhhatini koruyabilmek için hadîs rivayet usûlünü geliştirmişler, râviler hakkında cerh ve tadil metoduna önem vererek sözüne güvenilir kimselerle güvenilmez olanları, rivayetlerinde hata yapanlarla yapmayanları, hadîslerini iyice hıfzedenlerle etmiyenleri, herkesin bilemeyeceği kadar kapalı bir illetle malûl olanlar ve olmıyanları, valhasıl sâhip oldukları her hangi bir hal dolayısıyla rivayet ettikleri hadîslerin sıhhatini zedeliyebilecek kimselerle, her bakımdan mükemmel olan kimseleri bir birinden

40 Bkz. Eş-Şâfi’î, *Er-Risâle*, (1179 No.lu paragrafın notu) s. 429.

ayırt etmişler ve bunlar hakkında kitaplar tasnif edip hepsinin hallerini gözler önüne sermişlerdir. Ayrıca, çeşitli guruplara ayırdıkları bu kimse-lerin rivayet ettikleri hadisleri de tasnife tabi tutmuşlar ve sahîh, zayıf veya uydurma (mevzû') hadis koleksiyonları vücuda getirmişlerdir. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, El-Buhârî ve Muslîm'in tasnifleri başta olmak üzere *Kutub-i Sitte* adıyla maruf olan altı koleksiyon, sahîh oldukları teayyun etmiş haberi âhâdta birer hadis kitabıdır.

Bazı Akaid Mezhepleri ve Haberi Âhâd

Müslümanlar arasında haberi âhâdla ilgili inanç ve kanaatlar, yukarıda açıkladığımız şekilde olmakla beraber, II. Hicrî asrın başlarından itibaren siyasî buhranlar neticesinde tarih sahnesine çıkmaya başlayan bazı itikadî mezhepler, Kur'ân'a uygun olarak İslâm akaidine belirli bir yön veren Hz. Peygamberin hadislerini, red ve inkâr yoluna sapsınlar ve bu akaid üzerinde derin tesirler, tebdil ve tağyirler yapmışlardır. Aslında bu mezheplerin istinad noktaları, kadîm Yunan felsefesi ile bazı eski dinler kalıntıları idi. Bunlardan edindikleri felsefî-dinî görüş ve inançları İslâm topluluğu içerisinde yaymak ve mezheplerini kuvvetlendirmek istiyorlardı. Şüphesiz bu görüşleri, her hangi bir Kur'ân âyetiyle veya Peygamberin hadisiyle teyid ve tesbit ederek yaymak çok daha kolay olurdu; hatta onları, bu suretle İslâmî bir renge boyamak da mümkündü. Ne var ki yabancı kaynaklardan gelen bu görüş ve inançlar, çok defa Kur'ân ve Hadîse muhalif oluyorlardı. Bununla beraber mezhep mümessilleri, kendi görüşleriyle İslâmî naslar arasındaki bu ihtilâfî izale edebilmek için Kur'ân âyetlerini kendi görüş ve inançlarına göre tevil ve tahrif, Hz. Peygamberin hadislerini de red ve inkâr etmek çaresine başvurmuşlardır.

Haberi âhâdı reddetmek suretiyle İslâm dininin Kur'ân'dan sonra ikinci ana kaynağını teşkil eden Sunnet'i hükümsüz bırakan bu mezheplerin başında mutezile yer almıştır. El-Âmidî, mutezilenin haberi âhâdla ilgili görüşleri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Haberi vâhidle amel etmek, ekseriyetin mezhebidir; fakat el-Cubbâ'î ile kelâmcılardan bir gurubun görüşü bu mezhebe muhaliftir.⁴¹

El-Bağdâdî, mutezile imamlarından Ebu'l-Huzeyl'in çeşitli görüşlerini zikrederken haberi âhâdla ilgili görüşü hakkında şu bilgiyi ver-

41 Bkz. *El-Ihkâm*, II. 68.

miştir: “Doğrudan doğruya gözle görülmesi veya kulakla işitilmesi artık mümkün olmıyan geçmiş peygamberlere ait meselelerin haber yolu ile bilinmesi, aralarında cennet ehlerinden bir veya daha fazla kimsenin de bulunduğu en az yirmi kişinin rivayet etmesi halinde mümkün olur. Aralarında cennet ehlerinden bir kimse bulunmazsa, kâfir ve fâsik olanların haberleri, sayıları yalan üzerinde birleşmelerini mümkün kılmıyacak mütevatir derecesine bâliğ olsa bile, huccet olarak kullanılmaz. Sayıları dört kişinin altında olanların haberleri hiç bir hüküm ifade etmez. Dörtle yirmi arasında olursa haberlerinin ilim ifade etmesi muhtemeldir; fakat kat’i değildir. Yirmi kişi oldukları ve aralarında Cennet ehlerinden de bir kişi bulunduğu zaman haberin ilim ifade edeceğine şüphe yoktur”.⁴² El-Bağdâdî’ye göre, Ebu’l-Huzeyl’in haberi âhâd hakkındaki bu görüşü, onların dindeki faydalarını iptal etmek gayesini güder; çünkü onun, yirmi kişi arasında bulunmasını şart koştuğu cennet ehlerinden biri, aslında itizal ve kader fikrine sâhip olan kimsedir. Bu fikre sâhip olmayan kimse, Ebu’l-Huzeyl’e göre, mu’min olamıyacağı gibi cennet ehlerinden de değildir.⁴³

Eş-Şâfi’î, *Kütâbu’l-Umm*’de, haberleri reddeden bir kimse ile giriştiği uzun bir münakaşayı nakleder.⁴⁴ Her ne kadar münakaşa ettiği bu şahsın kim olduğu ve hangi mezhebe mensup bulunduğu tasrih edilmişse de El-Hudârî, bize şu açıklamayı yapmıştır: “Eş-Şâfi’î, bu görüşe sâhip olan kimsenin şahsiyetini bildirmemiştir. Bununla beraber müteakip bahiste, haberleri reddedenlerin mezhebine mensûb olan bu şahsın Basralı olduğunu tasrih etmiştir. Bu sıralarda Basra, ilmî ve kelâmî hareketlerin merkezi idi. Mutezile imamı ve yazarları burada neş’et etmiş bulunuyorlardı. Bunlar, hadîs ehline karşı husumetleriyle de şöhret kazanmışlardı. Bu sebeple, Eş-Şâfi’î ile münakaşaya girişen ve haberleri reddeden bu şahsın mensûb olduğu tâifenin mutezile olması kuvvetle muhtemeldir. Bu ihtimal bende, İbn Kuteybe’nin *Te’vîlu muhtelifi’l-hadîs* adlı kitabını gördükten sonra daha da kuvvetlenmiştir. İbn Kuteybe bu kitabın başında “Allah seni taatiyle mes’ûd, muhafaza ve rahmetiyle hak için muvaffak etsin, seni kendi ehlerinden kılsın. Bana kelâm ehlinin, hadîs ehline küfretmeleri, onları imtihana çekmeleri, onların zemmi için kitaplarında sözü uzatmaları, onları yalancılık ve

42 Bkz. *El-Fark beyne’l-firak*, s. 77.

43 Aynı yer.

44 Bkz. Adı geçen eser, VII. 250 vd.

mütenakız hadîs rivayetleriyle itham etmeleri ve bunun gibi meseleleri yazıyorsun” dedikten sonra En-Nazzâm ve El-Câhız gibi şöhrete ulaşmış büyük kelâmcıların, hadîsçilere nasıl hücum ettiklerini zikretmiştir.⁴⁵

El-Hudarî tarafından ileri sürülen bu görüşler ve Eş-Şâfi’î ile münakaşaya girişen şahsın mutezileden olduğu yolundaki tahminleri, daha önce zikrettiğimiz El-Âmidî ile El-Bağdâdî’nin mutezile hakkındaki ifadeleriyle daha çok kuvvetlenmektedir. Hattâ mutezile şeyhlerinden olan ve mutezileyi yakından tanıyan bir râfidîye reddiye mahiyetinde bir de kitap telif eden El-Hayyât’ın, büyük bir talih eseri olarak elimizde bulunan bu kitabında, haberi âhâdla ilgili ibaresi, bütün şüpheleri izale edecek mahiyettedir. El-Hayyât der ki: “Biz, âdil bir kişinin haberinin hucet olarak kullanılabileceğini kabul etmiyoruz”.⁴⁶

Mutezile kelâmcılarının, haberi vâhîdi kabul etmemeleri, üzerinde ehemmiyetle durulacak meselelerden biridir. Bütün müslümanlar, bu hususta ittifak etmişlerken mutezilenin bu ittifaka muhalefet etmeleri,⁴⁷ insanın hatırına şu suali getirmektedir: Acaba mutezile, Hz. Peygamberden rivayet edilen haberleri reddederken her hangi bir delile dayanmışlar mıdır; yoksa bu, daima görüşlerine aykırı buldukları haberlerin basit bir inkârından mı ibarettir? Birinci şıkta mutezilenin, âhâdı ne gibi delillere istinaden reddettiklerini kesin olarak tesbit edemiyoruz. Bununla beraber El-Âmidî, bazı kelâmcıların haberi âhâdla ilgili, yukarıda naklettiğimiz görüşlerini kaydettikten sonra, bu çeşit haberlere karşı ileri sürülen bazı itirazlara da işaret eder; itirazların mutezile kelâmcılarıyla ilgili olması kuvvetle muhtemeldir. Burada, haberi âhâdın reddi hususunda dayandıkları ilk delil, bazı Kur’ân âyetleridir. Bunlardan biri علم به علم لا تقف ما ليس لك به علم “bilmediğin şeyin peşine düşme”,⁴⁸ diğeri de ان الظن لا يغنى عن الحق شيئا “zan, haktan hiç bir şey ifade

45 Bkz. El-Hudarî, *Târîhu't-teşri' el-İslâmî*, s. 185-186.

46 Bkz. El-Hayyât, *Kiûbu'l-intisâr*, s. 55.

47 Yukarıda El-Âmidî’den naklen meşhur mutezile imamlarından El-Cubbâî ile bir gurup kelâmcının, haberi âhâdla amel etmenin gerekli olduğu görüşüne sâhip olan ekseriyetin mezhebine muhalif olduklarını kaydetmiştik. Buna ilâveten burada, İbn Hazm’in şu sözlerine de işaret etmek yerinde olur. İbn Hazm der ki: Bütün İslâm ehli, sözüne güvenilir bir râvinin Hz. Peygamberden naklettiği haberin kabulü üzerinde ittifak etmişlerdir. Ehli Sunnet, harvaric, şî’a ve kaderiyye gibi fırkalar bu esas üzerinde yürüyorlardı. Fakat 100. seneden sonra zuhur eden mutezile kelâmcıları bu icmâ’ı muhalefet ettiler”. İbn Hazm’in bu sözleri için Bkz. *El-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, I. 114.

48 İsrâ sûresi, ây. 36.

etmez"⁴⁹ âyetidir. Haberi âhâd, râvilerinin daima hata ve unutkanlıklara maruz bulunmaları sebebiyle ilim ifade etmezler; insana verdikleri bilgi zannîdir; zan ise hiç bir şey ifade etmez. Katiyyet ifade etmeyen şeylerin peşine düşmek Kur'ân'a aykırıdır.

Diğer bazı delilleri de Ebû Bekr'in *ceddenin* mirası hakkında El-Muğıra İbn Şu'be'nin haberini işittiği zaman, bu haberi Hz. Peygamberden, başka kimsenin de rivayet edip etmediğini araştırması ve Muhammed İbn Mesleme'nin de şahadetinden sonra onu kabul etmesidir. Aynı şekilde Omer İbnu'l-Hattâb, Ebû Musâ'nın izin hakkındaki hadisini Ebû Sa'id'in şahadetinden sonra kabul etmiştir.⁵⁰

Her ne kadar bazı hallerde sahabe, işittikleri bir haberi tesbit etmek ve mutmain olmak için başka şahitler de aramışlar ve ikinci bir râvinin, aynı haberi rivayetiyle kabul etmişlerdir; fakat bunun, onlar tarafından haberi âhâdın kabul edilmediğine bir delil olmayacağı âşikârdır. Çünkü haber, ikinci bir râvinin şahadetiyle yine de haberi âhâd olmaktan çıkmamıştır.

Bize öyle geliyor ki müslüman topluluk içerisinde Hz. Peygamberin hadîslerini ilk defa reddetmek yolunu tutan mutezile kelâmcılarının elinde, onları haklı gösterecek her hangi bir delil yoktur. Delil olarak zikredilen hususlar şüphesiz meselenin zâhirî tarafını teşkil etmektedir ve asıl gaye, yabancı kaynaklara dayanan mezhep görüşlerini korumaktır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu görüşler, Peygamberden rivayet edilen hadîslere aykırıdır. Zühd ve takva bakımından zayıf olan, ekserisi mevâliden olmakla beraber,⁵¹ felsefe ile meşguliyetleri sebebiyle halîfelerin tertipleedikleri cidal ve münazaralarda yüksek mevkiler kazanan, içki meclislerinde bulunan ve dolayısıyla zamanın aristokratik ve ilerici sınıfını teşkil eden bu kelâmcılar, felsefî görüşlerini korumak maksadiyle, onlara aykırı düşen Peygamberin hadîslerini reddetmekten başka bir şey yapamazlardı. Eğer haberi âhâd gerçekten âhâd olduğu için reddetmiş olsalardı, manâ yönünden tevatür derecesine yükselmiş pek çok haberi reddetmemeleri gerekirdi. Allah'ın sıfatları meselesinde, ru'yet meselesinde, Peygamberin şefaati meselesinde ve kaderle ilgili meselelerde Hz. Peygamberden pek çok hadîs rivayet edilmiş ve bu ha-

⁴⁹ Necm sûresi, ây. 28.

⁵⁰ Bkz. El-Âmidî, *El-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, II. 94-95.

⁵¹ El-Bağdadî, bu hususa Amr İbn Ubeyd ve Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın tercemelerinde şaret eder; Bkz. *El-Fark beyne'l-firak*, s. 72, 73.

dîsler sahîh kitaplarda yer almıştır. Her ne kadar bu hadisler tevatür derecesine yükselmemiş ise de yalnız bir mevzuda muhtelif sahabilerden gelen çeşitli hadislerle o mevzu tevatür derecesine yükselmiştir. Meselâ kader meselesinde, Omer İbnu'l-Hattâb, Abdullah İbn Amr, Abdullah İbn Omer, Ebû Hurayra, Mu'âviye İbn Ebî Sufyân, Abdullah İbn Mes'ûd, Alî İbn Ebî Tâlib, Ummu'l-mu'minin Âişe ve daha bir çok sahabe tarafından çeşitli hadisler rivayet edilmiştir. Bunların hepsi haberi âhâdtandır; fakat hepsinde müşterek olan ve tevatür derecesine yükselen bir husus vardır ki bu, kaderin isbatıdır. Hz. Peygamber, çeşitli sözleriyle kaderi isbat etmiş ve müslümanların kadere inanmaları gerektiğini açıklamıştır. Ondan kaderi reddeden her hangi bir haberin nakledilmemiş olması da onu isbat ve teyid eden ayrı bir delildir. Bununla beraber, mutezile kelâmcıları, eski Yunan felsefesinden aldıkları insanın fiil ve hareketlerindeki mutlak hürriyeti görüşünü bu hadisler karşısında korumak lüzumunu duymuşlar ve onları, başta sahabe olmak üzere bütün râvilerini itham ile inkâr etmişlerdir. Burada, meşhur mutezile imamlarından Amr İbn Ubeyd'in bu konudaki bir sözünü nakleterek yazımıza son vereceğiz.

Abdullah İbn Mes'ûd, Enes İbn Mâlik ve diğer on bir sahabî⁵² Hz. Peygamberden kaderle ilgili olarak şu hadîsi rivayet etmişlerdir:

“Bir kimse anasının karnında 40 gün kaldıktan sonra kan pıhtısı haline gelir; sonra et ve kemik teşekkül eder. Bundan sonra Allah, ana rahmine bir melek gönderir; bu meleğe şu dört emir verilmiştir: Doğacak olan insanın rızkı; eceli; âsî veya mutî olacağı. Allah'a kasem ederim ki içinizden biri veya bir kimse, cehennem ehlinin işini işler; öyle ki cehenneme girmesine bir kulaçlık bir mesafe kalır; fakat kitap (burada alın yazısı veya kader anlaşılır) öne geçer ve o kimse, cennet ehline yaraşır bir iş işliyerek cennete girer. Bir başkası cennet ehlinin işini işler; cennete girmesine bir iki kulaçlık bir mesafe kalır; fakat kitap öne geçer ve o kimse, cehennem ehline yaraşır bir iş işliyerek cehenneme girer”⁵³.

İbn Hacer'in açıklamasına göre bu hadîsi, yalnız İbn Mes'ûd'tan, oğlu Ebû Ubeyd ve Zeyd İbn Vehb ve yalnız Zeyd İbn Vehb'ten de Se-

52 Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri bi şerhu Sahîhi'l-Buhâri*, XI. 384.

53 Mezkûr hadis hakkında Bkz. *Sahîhu'l-Buhâri*, (Kitâbu'l-kader) VII. 210. *Sahîhu Muslim*, (Kitâbu'l-kader) IV. 2038. Hadîs, ayrıca En-Nesâ'î, Ebû Dâvûd, Et-Tirmizî ve İbn Mâce tarafından da nakledilmiştir.

leme İbn Suheyl, Habîb İbn Hassân ve El-A'meş rivayet etmişlerdir. El-A'meş'ten rivayet edenlerin sayısı ise 40 m üstündedir.⁵⁴ Bu isnadlarla hadis, her ne kadar mütevatir derecesine çıkmamışsa da önce 13 sahabî tarafından Hz. Peygamberden, daha sonra da 40 tan fazla râvî tarafından yalnız El-A'meş'ten rivayet edilmek suretiyle şöhrete ulaşmıştır. Şimdi, hadis hakkında bu kısa bilgiyi verdikten sonra, sözümüzün başında işaret ettiğimiz mutezili Amr İbn Ubeyd'in, kaderi isbat eden bu hadisle ilgili görüşünü zikredebiliriz. Amr der ki: "Eğer bu hadisi, El-A'meş söylerken işitse idim ona yalancı olduğumu söylerdim. Zeyd İbn Vehb söylerken işitse idim cevap vermezdim. Abdullah İbn Mes'ûd söylerken işitse idim kabul etmezdim. Peygamber söylerken işitse idim reddederdim. Allah böyle söylese idi O'na da derdim ki: Sen bu esas üzere bizden mîsak almadın".⁵⁵

Amr İbn Ubeyd, bunları muhakkak ki söylerdi; çünkü o, bir mutezili idi ve âhâd haberleri değil, ashında kaderi kabul etmiyordu.

54 Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, XI. 384.

55 Bkz. El-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII. 172.